

tése nem a legszínvonalasabb, de ez nyilván pénzhiányra vezethető vissza. Rendkívül megrázóak a fotók. Pedig a szerző nem a hullahegyek fotóit tette a kötetbe, csak egyszerű napi felvételeket. Ezek már önmagukban is különös erejűek a könyvet kézbe vevő gyerekek számára is. Meggyőzőek! Talán ez a legfontosabb.

Már a tankönyv címe is elgondolkodtató. „Utak és történetek”. Elgondolkodtató, hiszen eleve sugallja, hogy a holocaustnak előzményei vannak az európai történelemben, amelyeket meg kell ismerni ahhoz, hogy megértsük azt és fel se merülhessen megkérdőjelezése. A „történetek” kifejezés pedig arra a történelemfelfogásra utal, hogy a holocaust szenvedő és szenvedést okozó szereplői emberek voltak, akik a napi életet élték, és valószínűleg az adott helyzethez igazodtak. Kiválóan illusztrálják ezt a kötetben *Abraham Bomba* volt treblinkai deportált válasza a *Lanzmann*-filmben, akinek a foglyok kopaszra nyírásában fodrászként kellett résztvennie. Ugyanílyen meggyőző a *Nyiszli Miklóssal* felvett jegyzőkönyv közölt részlete.

A kötet a mikrotörténelem felől is megközelíti a holocaustot. Ezt azért tartom fontosnak, mert így a gyerekek számára is közelebbi és elfogadhatóbb, azaz hitelesebb, mintha csak a fizikai szörnyűségek halmazáról olvasna. Talán lehetett volna több, gyerekektől származó dokumentumot betenni a kötetbe. Például a theresienstadti gyerekek rajzaiból és verseiből. Hiányolom a 20. században meghatározó jelentőségű pedagógus-vertanú, *Janusz Korczak* példázatának, akár írásainak jelenlétét. Diákolvasóknak ez az életmű különösen hatásos lehetne.

Igen nagy pozitívuma a könyvnek az a széles spektrum, amit felölel. Az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Olaszország, Dánia, Norvégia, Belgium, Franciaország, stb. Az is nagyon fontos, hogy a roma holocaustról is szó esik. Külön ki kell emelni azt, hogy jól áttekinthető a történelmi háttér. Kiválóan tagolt és lényegre törő.

Igen fontos értéke ennek a kiadványnak komplexitása, azaz hogy sok irodalmi és képzőművészeti szemelvényt használ: *Petőfi Sándor*, *Radnóti Miklós*, *Ámos Imre*, *Elie Wiesel*, *Lukács Ágnes*, *Kertész Imre*, *Anna Frank*, *Semprun* stb. A kiváló válogatás a segítő szerkesztőt, *Trencsényi Borbálát* is dicséri.

A könyv bizonyos szempontból hiánypótló. A történelem tanulása során zsidókról a gyerekek alig hallanak. Az ókori zsidó államról a történelmi tanulmányaik kezdetén tanulnak, majd a spanyol történelemben egy keveset és utána a magyar történelem tanulmányozása során az emancipációról egy-két mondatot, majd a zsidótörvényekről és a holocaustról. Hosszú Gyula tömör, de a lényegét magába foglaló kis zsidó történelmet írt meg. Áttekinthető, objektív. Ezzel világossá teszi azt, hogy a zsidóság az európai történelem szerves része, egy közösség, amely múlttal, jelennel és jövővel rendelkezik.

Gazdag a tankönyv bibliográfiai jegyzéke. Eligazít a legfontosabb kiadványok között, s jól használhatóak a szömagyarázatok és az életrajzok is.

Hosszú Gyula (2002): *Utak a holocausthoz, történetek a holocaustról*. Pedellus Tankönyvkiadó.

Simon Mária

Zsidótörténet (nem csak) fiataloknak

Bátor vállalkozás a szerkesztő *Pásztor Cecíliáé*: a salgótarjáni zsidó közösség történetének felvázolása egy kötetben a 17. századtól napjainkig (!). Bátor, hiszen az olvasókönyvnek készült kötet elsődleges szándéka, hogy az iskolás korosztály számára nyújtson információt. Vagyis a helytörténeti, színvonalas ismeretterjesztésen túl a kiadvány nevelési, szocializációs szerepét is bírhat, arra alkalmas szülőök, pedagógusok kezében.

Az 1988–1990-es rendszerváltozás óta eltelt bő egy évtized egész Közép-Kelet-Európában, ezen belül hazánkban is a zsidó kulturális reneszánsz évtizedének is tekinthető. Számos rendezvénysorozat, folyóirat, könyv jelent meg Magyarországon, melyek, elsősorban a kelet-európai zsidó kulturális hagyományra támaszkodva, a zsidó kultúra értékeit kívánják közvetíteni mind a zsidó, mind a nem zsidó lakosság felé. Kétségtelen, sokszor elmondott tény azonban az is, hogy az államszocializmus korának mesterségesen lefolytatott indulatai is az elmúlt évtizedekben törtek felszínre és válhatott ismét beszédtemává a zsidóság és a magyarság szembenállásának felvetése, a „ki zsidó, és ki nem az?” kérdés rossz emlékü felelevenítése. Ezért ha egy, a hazai zsidóság történetével foglalkozó könyvet, melyet egyben iskolai segédanyagnak is szántak, ajánlunk olvasóink figyelmébe, nem feledkezhetünk el arról, hogy olyan, a közbeszédben jelen lévő nyílt problémát érintünk, amelyre az iskolai nevelés csak igen korlátozott hatást tud kifejteni, hiszen elsősorban a családok generációs hagyományai azok, melyek a magyarországi zsidóságról alkotott egyéni véleményeket döntő módon befolyásolják.

A *Randolph L. Braham* által írt Ajánlás szerint „A kötet legfőbb célja az, hogy a diákok és a lakosság minél szélesebb rétegének, minél több szempontból mutassa be a zsidóságot.” A nagynevű ajánló szerint a könyv „értékes iskolai segédanyag” és a „magyar zsidó közösségek emlékének őrzője is”. (5. o.) Nézzük hát, hogy az olvasókönyv nyilvánvaló helytörténeti értékén túl hogyan és

Az elmúlt évszázadok megmutatják, hogy az európai kultúrkörben a tolerancia egyik, természetesen nem egyetlen fokmérője a többségi (keresztény kultúrkörhöz tartozó) társadalomnak a benne élő zsidósággal kialakított viszonya. Ahol a zsidóság nyíltan, sőt büszkén vállalható, ott egy fokkal közelebb kerülhet a társadalom a cigányok, melegek, muzulmánok, „hottentották és marslakók” elfogadásához is.

és mennyiben alkalmas arra, hogy a szerkesztő és ajánlója által meg nem fogalmazott, de nyilvánvaló nevelési célnak, a toleranciára tanításnak megfeleljen.

A „Salgótarjáni zsidótörténet” mind tartalmilag, mind tipográfiailag kiválóan megszerkesztett kötet. Rövid, frappáns összekötő szövegek ismertetik az egyes fejezetekben a helyi zsidó közösség vázaltszerű történetét a salgótarjáni megtelepedéstől egészen a rendszerváltozást követő évekig. A vázlatos, kronológiai szempontú történettel párhuzamosan, szürke háttérre vetítve fényképek, térképek, irodalmi és történeti források idézik fel egy-egy kor hangulatát, vagy ad-

nak választ az olvasóban felmerülő esetleges kérdésekre. A fogalmazás világos, közérthető, 12–13 éves kortól „99 éves” korig jól értelmezhető, miközben nem túl didaktikus, nem kioktató jellegű. Olyan, a felületes felnőtt olvasó számára egyértelműnek tűnő kérdést sem kerül meg, mindjárt a kötet 10. oldalán, mint azt, hogy „Kik is a zsidók?” Ezt a kérdést *Bibó István* híres és egyáltalán nem definitív meghatározás-értelmezésével kívánja megválaszolni. A válasz pedig valóban ott jelenik meg, ahol a kérdés adódhat, tehát a salgótarjáni zsidóknak a „névtelenség korából” való kilépésekor, a magyar reformkornál. A szerkesztő tehát „nem várta be” az idézet „kronologikus helyét”, 1944-et vagy ’48-at, hanem *Bibó* definíció-értelmezésével megadta a kötet feldolgozásának alaphangját, érzékeltette azt, hogy a zsidóság kultúrájának, történetének megértéséhez nyitottságra, pluralista gondolkodásra van szükség.

A könyv egyik legfontosabb fejezetének a második fejezetet tekinthetjük, mely a salgótarjáni zsidóság életével, hitközségi viszonyaival, vallásával ismerteti meg az olvasót. A szerző-szerkesztő jó érzékkel nem tér ki a zsidóságon belüli ortodox-neológ ellentét részletes ismertetésére, a problémát azonban egy, a *Zsidó Lexikon*ból vett szócikket tartalmazó „ablakban” jelzi. Rendkívül jól áttekinthető ábrával mutatja be ugyanakkor a salgótarjáni autonóm ortodox hitközség szervezeti felépítését és működését (16. o.). A

grafikus ábrával ellentétes oldalon pedig (17. o.) a legfontosabb ortodox hitéleti és rituális szolgáltatásokat ellátó személyiségekről, a templomszolgáról, a kántorról, a sakterről is megemlékezik. Különösen a sakter (metsző) szerepének pontos, közérthető ismertetése figyelemre méltó, hiszen ő a zsidó közösség belső életének egy, az antiszemiták által néha ördögiként bemutatott alakja is.

A zsidó felekezeti oktatásról rajzolt kép talán lehetne kissé részletesebb. Az első oktatási jellegű intézményről 1871-ből ad hírt a szerző, holott a zsidó oktatásügy kérdése már *II. József* alatt is megjelent. Nem tudjuk azonban, hogy a kötet alkotójának salgótarjáni vonatkozásban egyáltalán rendelkezésére állhatnak-e ezzel kapcsolatos forrásanyagok.

A hitközségi intézmény bemutatásához hasonlóan Pásztor Cecília könyvéből az érdeklődő megismerkedhet a zsidó étkezési szokások legjellegzetesebb vonásaival és eredetével, a „Szombat”, a „Purim” és más ünnepek jelentőségével, a zsidó névhasználat kérdésével. (Nem szerencsés ugyanakkor a névhasználat kérdésekor az „ortodoxia” fogalmát a „maradisággal” szinkronba állítani, hiszen az ortodoxia egy bizonyos zsidó vallási-kulturális meggyőződést és hagyományt, nem pedig modernista értelemben vett általános haladásellenességet jelent.) Összességében tehát elolvashatjuk mindazt a zsidó népeletről, ami „mássá” és „különössé” tette a többségi társadalmon belül a magyarországi (Salgótarján esetében ortodox) zsidóságot.

A másság után a hasonlóság és az integráció kérdése is szerepet kap a könyv lapjain, „A zsidóság Salgótarján szolgálatában” című fejezetben (29–40. o.). Ebben a fejezetben a zsidóságnak a helyi gazdasági életben, illetve a Salgótarján térségében jelentős munkásmozgalomban való szerepe egyaránt helyet kapott. Itt jelennek meg először a helyi antiszemitizmusra vonatkozó források, melynek jelentős része korabeli sajtóanyag. Így a lényegében az emancipációról szóló fejezet egyszerre mutatja be a társadalmi beilleszkedésben elért sikereket, illetve az ezt kísérő intoleráns, kirekesztő szemlélet erősödését. Ugyanakkor nem kíván néhány soros magyarázatot nyújtani a gyűlölet megjelenésére. A már említett Bibó-idézet, melynek ha nem is konklúziója, de mindenképpen összegzése, hogy „ha pedig zsidóüldözésekről van szó, akkor (a zsidó) az üldözők által megszabott kört jelenti”, pontosan meghatározza a kötet szerkesztőjének alapállását. Tehát az irracionalizmus magyarázása (racionalizálása) semmiképpen sem szolgálná a téveszmék oszlatását, csupán a „nem lett volna zsidóüldözés, ha a zsidók...” kezdetű értelmetlen és álságos vita újabb fejezetét indukálná.

A következő két fejezetben a századforduló és a 20. század első felének antiszemitizmusának helyi megjelenési formáiról, illetve a Holocaustról szól, jó érzékkel adagolva az általános és a helyi vonatkozású információkat. Tekintettel azonban arra, hogy a zsidóság történetének ez a nagyközönség előtt leginkább ismert fejezete, itt csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy Pásztor Cecília egy olyan dokumentumot is közöl a kötetében, mely egyértelművé teszi az egyéni, civil felelősséget a salgótarjáni zsidóság elpusztításában. („Feljelentő levél.” Ld.: 53. o.) Az eredetileg *Karsai Elek* által közzétett dokumentum az, melynek kapcsán az oktatóknak leginkább érdemes beszélgetniük a tanulókkal, a szülőknek a gyerekekkel, esetleg felnőtteknek egymás között arról, hogy mit is jelent az egyén felelőssége önmagáért, gyermekeiért, másokért. Ennek kétségkívül esztétikailag magasabb szintű, de a mai tizenévesek számára talán nehezebben befogadható beszélgető-anyaga *Sánta Ferenc* „Ötödik pecsét”-je, mely talán egy, a témával foglalkozó iskolai órán párhuzamosan elemezhető a „salgótarjáni polgárok” zsidó polgártársaikat feljelentő levelével.

A holocaust utáni évtizedek legjelentősebb forrásanyagát ebben a kötetben a személyes interjúk jelentik. Az utolsó fejezetben a helyi sajtó hírei és a tanácsrendszer korának egyháziügyi titkári jelentései csupán illusztrációk. A könyv 87–90. oldalán található, napjainkban a zsidóságot hangsúlyozottan vállaló Laurával (20 éves) és Balázssal (25 éves) készített interjúk azok, amelyek igazán jelzik a magyarországi zsidóság jelenlegi

helyzetét. Laura esetében zsidóságának „különössége” leginkább akkor vált nyilvánvalóvá, amikor ezért negatív előjelű megjegyzések érték. Balázs pedig csupán 14 évesen tudta meg, hogy zsidó. Mindez és az, hogy mind a ketten csupán keresztnevükkel vállalták az interjú közlését, szomorú jelzése annak, hogy a zsidóság vállalása ma Magyarországon továbbra sem lehet olyan nyílt és egyértelmű, mint az, hogy valaki például spanyol, finn, evangélikus vagy katolikus stb. Mindez nem kíván kommentárt. Így a szerkesztő kötetének e zárófejezetét nem is kommentálta.

Úgy gondolom, hogy valóban értékes helytörténeti olvasókönyv és iskolai segédanyag látott napvilágot Salgótarjában. Mint minden nevelési-oktatási segédletnél, itt is elmondható azonban, hogy „a puding próbája az evés”. Hiszen a még oly használható olvasókönyv sem ér semmit a témában el nem merülő nevelővel való beszélgetések nélkül. Ha a könyvet a tanulók „csak” olvasni fogják, akkor nem töltheti be célját, a megértésre és a toleranciára nevelést. Az elmúlt évszázadok megmutatták, hogy az európai kultúrkörben a tolerancia egyik, természetesen nem egyetlen fokmérője a többségi (keresztény kultúrkörhöz tartozó) társadalomnak a benne élő zsidósággal kialakított viszonya. Ahol a zsidóság nyíltan, sőt büszkén vállalható, ott egy fokkal közelebb kerülhet a társadalom a cigányok, melegek, muzulmánok, „hottentották és marslakók” elfogadásához is. Ezért ajánlom ezt a könyvet nemcsak a Nógrád megyei nevelők vagy csupán a gyermekeik jövőéért felelősséget érzők, hanem a szélesebb oktatói-olvasói közönség figyelmébe is.

Pásztor Cecília (2003, szerk.): *Salgótarjáni zsidótörténet. Általános és középiskolások számára. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból.* Salgótarján.

Csóti Csaba

Egy nagy téma méltó összefoglalása – és továbbgondolása

Forray R. Katalin több mint két évtizede kutatja a cigányság helyzetét. A munka nagy részét férjével, a kitűnő szociológussal, néhai Hegedűs T. Andrással együtt végezte, amíg ketten voltak. Közös kötetükről lapunk 2003. decemberi számában Huszár Zsuzsa tollából közöltünk recenziót, most egy újabb elemzéssel hívjuk föl rá a figyelmet.

A könyv témáját több szinten lehet megfogalmazni. A legelvontabb szinten nem kevesebbről van szó, mint arról: hogyan lehet a cigányság igényeihez és szükségleteihez jobban alkalmazkodó iskolarendszert kialakítani. Ez magába foglalja azt az egész problematikát, hogy egyáltalán kinek az igényeit és szükségleteit szolgálja az iskola, ki mire tudja az iskolát felhasználni. Erre a többé-kevésbé ismert szociológiai válasz az, hogy egy adott kultúrához tartozó, annak normáit öntudatlanul is képviselő iskola elsősorban azokat szolgálja, akik az adott kultúrához tartoznak, vagy ahhoz közel állnak.

Ebből következik, hogy minél közelebb vannak bizonyos csoportok vagy egyének az adott kultúra alakítóihoz, annál nagyobb mértékben fognak hozzájutni az iskola szolgáltatásaihoz, fogják azokat kamatoztatni saját jó helyzetük belső legitimálására, társadalmi-gazdasági nyereségek elérésére és pozícióik külsődleges megerősítésére. Egy uralkodó kultúra iskolarendszere által megtestesített cél- és normarendszertől azonban még azok is távol lehetnek, akik névlegesen az adott kultúrához tartoznak ugyan, de a hozzá